

מזיק בדיבור ומחשבה, מזיק בידים או מזיק בגרמא בשיטות הראשונים

מחלוקת תוס' והרמב"ן בגדר מזיק בדיבור ובמחשבה

א) פירש רש"י בגיטין (נ"ג ע"א) בסיבת הפטור לעושה מלאכה בפרת חטאת, דהמכניס אותה כדי שתינק את אמה - ותדוש בתבואה פטור כיון שאינה נפסלת אלא מחמת 'מחשבתו' שנתכוין אף שתדוש, וגרמא בניזקין פטור דאמחשבה לא מחייבין ליה דפסולה מחמת מחשבה הוא כדאמר (פסחים כו:): עובד דומיא דעבד דניחא ליה. נמצא רש"י מגדיר את המפסיד הפסד להדיא על ידי מחשבה כמזיק 'בגרמא'.

והדבר חתום וכי מה 'גרם' זה, הרי חושב בגופו ומחשבתו היא זו שקלקלה. ואילו פירש רש"י את הגרמא מפני 'שהכניסה' והיא הלכה לבדה ודשה היה מובן, אך רש"י לא פירש כן אלא פירש משום שהמחשבה היא הפוסלת, ומה גרמא יש במחשבה. ואע"פ שאינו עושה מכח מעשה קוף ידיה, מ"מ מחשבה המקלקלת היא פעולת אדם להדיא, ואינם פעולה הגורמת תוצאה 'בהשתלשלות', ומה מקום לקרא לה 'גרמא'.

בדומה לזה - וביתר תוקף מצאנו בדברי תוס', דהקשו (ב"ק ק' ע"א סוד"ה טיהר) "מ"ש דפטרי בשורף שטרות חבירו מטימא הטהור וכהנים שפגלו דלא חשיב דינא דגרמי, דמה לי אם גורם לו הפסד ע"י ששורף שטרותיו ומה לי ע"י דיבורו. וצ"ל דדיבור חשיב כמעשה והוי מזיק בגוף הממון בידים, אבל בשורף שטר אינו נוגע בגוף הממון וניירא בעלמא הוא דקלי מיניה, ואין אלא גרם בעלמא".

והמדקדק ימצא כי החלק של מזיק 'במחשבה' נשאר גם למסקנת תוס' 'גרמי', שהרי כתבו שדיבור הוא כמעשה - ולכך הוא כמזיק בידים, ש"מ שהמזיק במחשבה - שהוא אינו כמעשה, הוא עדיין מוגדר 'גרמי'.

וגם בזה תימה כאשר כבר עוררו האחרונים מה קושיא היא אחר שהחילוק שבחירוק כ"כ פשוט ומתבקש מאליו, ואיזה מקום יש לדמיון עד שנעמיד קושיא. ונחלק את הקושיא לשתיים. א. כמו שהקשינו בשיטת רש"י מדוע פעולה זו נקראת 'גרמי', וכי מה 'גרם' זה, הרי אינו עושה אלא מעשה ישיר. ואע"פ שאינו פועל בכח שמורגש במוחש על ידי הגוף, מ"מ דיבור ומחשבה המקלקלים הם פעולת אדם להדיא, ואינם פעולה הגורמת תוצאה 'בהשתלשלות', ומה מקום לקרא לה 'גרמי'.

ב. תו תימה דמיון השאלה המשווה ומדמה דברים כ"כ רחוקים, שהרי השורף שטר אינו עושה שינוי בחוב כלל, וזכות ממון דהבעלים היא עצמו של חוב, ונמצא מעשה המזיק אינו מתעסק ואינו מכלה את ממון הניזק כלל, ולא איבד ממנו אלא את כח הכפיה על הגוביינא. ומה זה דומה למי שפעל קלקול והשחתה שכילו והפסידו את עצמו של ממון וגזרו את דינו לשריפה. ועיין קו"ש ועוד.

והנה רש"י ותוס' לא הסבירו מדוע הדבר מוגדר גרמא, אלא התייחסו להזיקות אלו כגרמא ללא הסבר. אמנם הרמב"ן בדינא דגרמי שהביא את ההגדרה כי דברים אלו 'גרמי', הוסיף להורות לנו דרך מה הבין בה - מדוע זה נקרא גרמא, והוא במש"כ (ד"ה עתה הוקשה) להקשות אם גרמי חייב מדוע היזק שאינו ניכר אינו חייב. ומקושיא זו אתה למד שאם גרמי פטור, מובן מדוע היזק שאינו ניכר פטור. [ובהמשך (ד"ה והנך פירכי) אכן נקט שהדברים אינם דומים, אמנם בתירוצו הראשון נקט

שהדברים שווים ודומים]. ומדבריו נלמד כי הדבר קבוע ככלל המאחד את סיבת הפטור במחשבה עם סיבת הפטור בכל היזק שאינו ניכר, וכמו שכתב "...לר"מ דדאין דינא דגרמי ה"נ דשמיה היזק - דהא מ"מ גורם הוא וחייב".

אלא שדבריו שבאו לברר, למיעוט הבנה דידן הוסיפו חושך וערפל, דעדיין אנו תוהים בה מאי שיאטיה הא להא, מה ענין מזיק בעקיפין ובדרך השתלשלות למזיק להדיא בקלקול שאינו ניכר, עד שראוי להם לעמוד במשפט אחד לטב ולמוטב.

נמצאנו באים לברר את שיטת רש"י תוס' והרמב"ן הסוברים כי המזיק במחשבה [או אפילו בדיבור], אע"פ שהמחשבה [או הדיבור] הביא הזמנה המקלקלת את החפץ במוחלט, מ"מ גידרו הוא 'גרמא' או 'גרמי' ואינו מוגדר 'מזיק'. ולהבין זאת בדרכו של הרמב"ן שלימד דעת כי היזק שאינו ניכר ומזיק בגרמי עומדים בתיבה אחת בכפיפה אחת. והוא פלאי.

האם מחשבה פוסלת מחמת העדר מחשבת הכשר, או מחמת חידוש חלות הזמנה ליעוד שיש בו קלקול

(ב) ואין לפרש דשיטת הראשונים היא שפסולי המחשבה מתחדשים לבא מחמת שבכל מחשבה שלא כתיקונה יש 'העדר מחשבה' כתיקונה (לאותו פרט שכלפיו היתה המחשבה שלא כתיקונה), ולא מחמת התחדשות מחשבת הפסול, דבזה הוא שפיר דומה לגרמא, ועוד גרוע הוא מניחותא דכלאים.

חדא שהרי הראשונים כולם לא דברו מפגול דוקא, אלא דברו בעוד כמה מיני נזקים, דרש"י דיבר על עושה מלאכה בפרת חטאת, ותוס' דיבר גם על 'מטמא טהרות', והרמב"ן דיבר בחדא מחתא על המטמא והמדמע והמנסך.

ותו דכבר הארכנו בסימן א' ובסימן ב' ועוד ראינו זאת הרבה בכולה מכילתא דדבר ברור ומוחלט הוא שדיני הקדשים אינם שונים מכל דיני התורה, וכשם שבכל דיני התורה כח המחשבה פועל חלות בין לתקן ובין לקלקל, וכח מחשבת גברא היא כשליט לקבוע תוכן מעשה ויעודי הזמנה, כן הוא הדבר גם בכל מחשבה בקודש, שגם שם כח העובד ניתן בידו להועיל במחשבתו הן לטב והן למוטב לבנות ולנטוע או להאבד ולהרוס. וכיון שכן קושיא עדיין במקומה עומדת מה היא הסברא שראו הראשונים שקלקול הבא מכח מחשבה מוגדר 'גרמא' ולא מעשה.

ועל פי דברי הרמב"ן עומדת הקושיא במקום יותר מסוים ובאופן יותר מפורט, מה המאחד של הפטור בהיזק שאינו ניכר עם הפטור בגרמי שמשום כן הכריעה דעתו שראויים הם למשפט אחד במוחלט. והסוגיא חתומה.

יסוד הפטור בגרמא בנזקין

(ג) ולהבין בדבר נקדים ביסוד פטור גרמא בנזקין - דהוא פטור שיסודו בסברא - על אף שכלפי האיסור וההיתר הכריעה הסברא כדבר פשוט לאסור להזיק בגרמא כמו שאסור להזיק במעשה, וכאשר הראנו לדעת באתה יצרת - מלאכת מחשבת סימן ל'. וכיון שכבר הארכנו שם יפה בשני מהלכים, לכך נביא כאן מיצוי מהמהלך הראשון המתבאר שם בסימן ל', והרוצה להרחיב יעיין שם.

נזקין הם 'מלוה הכתובה בתורה', וכמש"כ הראשונים (תוס' כתובות נ"ו, קידושין י"ג), והיינו שלולי חידוש התורה המזיק היה פטור מלשלם, ורק חידוש התורה זה המחייב. ואע"פ שאין זה גזה"כ כחך פרה, דאחר שחידשה תורה יש לנו מובן מה סברת החיוב, מ"מ סברא הידועה מילפוטא היא ולא חיוב פשוט המובן מעיקר דדעת בני אדם כחיוב מלוה.

ושו"ט האחרונים 'מה' החידוש שחידשה תורה, 'ומה' היא סברת חיוב שבה השתמשה תורה וחידשה שהיא כן מחייבת.

דהנה הסיבה שרואים את נזקין כמלוה הכתובה בתורה לעומת הלואה שהיא מלוה שאינה כתובה בתורה זה מחמת שמלוה היא 'נטילה' ואילו נזק זה 'איבוד'. כאשר נטילת הלואה מורכבת משני חלקים. א. הוצאה מהמלוה. ב. הכנסה לרשות הלוח. ושני חלקים אלו יחד מצטרפים ליצירת החיוב. ולעומת זאת בנזק שני החלקים לא קיימים, הכנסה לרשות המזיק ודאי אין, וגם חלק של 'הוצאה' נראה שאין, דבפשוטו מזיק אינו נתפס כמוציא, שאין במעשה זה ענין 'הוצאה' אלא 'כילוי והפסד' שכל עניינו הוא ביטול היש לחוד.

וכאשר ניתנה תורה ונתחדשה הלכה לחייב את המכלה להשלים את הפחת וההעדר, חקרו האחרונים האם אמרו בזה שאנו רואים בהעדר סיבת חיוב, וההעדר עצמו מחייב את המכלה לתקנו ולהשלימו. א"ד חידשה תורה שהדין רואה את המזיק בבחינת 'מוציא' מרשות בעלים, וסגי בחלק זה שהגברא 'מוציא' ממון מחבירו לחייבו להשלים את ההוצאה, ואז נזקין אינו חידוש חיוב חדש מתחילתו עד סופו, אלא אנו רואים בו חצי מכח המחייב ממון שבמלוה שאינה כתובה בתורה, וחידוש תורה הוא להסתפק בחצי מכח המחייב להביא את החיוב. [וצד זה יובן יותר טוב על ידי ציור מעשה נזק של מכה על יד חבירו והשליך ע"ז מטבע למים עכורים, שבוזה דעת כל אדם רואה 'מוציא' ממון מחבירו].

והשתדלו להוכיח מכמה מקומות שבחינת החיוב שבחידוש תורה שבנזקין זה כהצד השני לראות את המזיק בבחינת 'מוציא' מחבירו. ונביא כאן אחת. שיטת רש"י בפסחים (כ"ז ע"ב ובעו"מ) שמזיק הקדש נידון כמועל בהקדש, והדבר שניזק יצא לחולין. וכבר האריך בזה הרב משכנות יעקב בספרו קהלת יעקב (פסחים -) דברור ופשוט שכל מזיק ומפסיד את ההקדש בענין שחייב לשלם הרי הוא יוצא לחולין. והוכיח דבריו מהרבה מקומות. (ועיין בקונטרס זכור לאברהם שבסוף ספר דברי אליעזר. ועיין מה שהשיב על הדברים באחיעזר ח"ב סק"ה בהערה).

הלכה זו מוכיחה כי החידוש של חובת נזקין היא לראות את המזיק בבחינת 'מוציא', שרק הגדרה זו נותנת הבנה רחבה ביציאה לחולין, שהתקיימה בקודש 'הוצאה מהקדש' על יד הנזק. (דלא משמע שהיציאה לחולין משתלשלת רק מחמת חובת התשלום ואחריה).

כאשר אנו זוכים לבניה חדשה זו שמשפט חיוב נזקין נקבע בהעמדת הגברא בבחינת 'מוציא'. על חידוש זה באה תוספת קומה, להשוות את החיוב לכל דיני תורה, דכשם שבעלמא דיני תורה נאמרו ביחס לתואר גברא, שהדין בא למנוע חלות תואר גברא, שלא יהיה האדם 'חורש' בשבת, ושלא יהיה האדם 'מכבה אש המערכה', וכדו' בכה"ת, כך גם משפט חיוב תשלומי נזקין הוא חידוש שחידשה תורה לחייב על העומד בתואר 'מוציא' ממון חבירו, שעצם ההוצאה אינה יוצרת זיקה מספיקה בשביל לחייב, ורק חלות שם גברא כמוציא היא זו שיש בה מספיק לחייב להשלים את אותו חיסרון הנולד מההוצאה.

ועל זה נוספה עוד קומה על גבי עליה בהכרעת הסברא, דהגברא אינו מוגדר 'מוציא' על הניזוק בגרמא. וממילא אינו נתון באותה מסגרת המעמידה חיוב, ופטור.

ביאור שיטת רש"י והרמב"ן, וקשיית תוס'

ד) ואחר שאנו זוכים לבית הקדמה זאת כבר נבין נפלא מה היא הנפילה בחיוב המזיק בדעת ומחשבה, ואפילו בדיבור. וכן מה המאחד את המזיק בגרמא וגרמי עם המזיק היזק שאינו ניכר. דכל הדברים הללו נופלים באותו חיסרון שאין בהם מספיק בשביל להחיל על הגברא שם 'מוציא', שגם אם נחליט שזק זה מוגדר 'הוצאה', מ"מ למיעוט התאחדות התוצאה עם המעשה

אין בהם מספיק להחיל על הגברא שם 'מוציא' ולכך פטור.

ופירוש, דענין 'חלות שם' הנקבעת בכל דיני תורה אינו חידוש המתחדש על פי דין ונמדד באמת מידת הדין, אלא כמו שכתב הגרש"ש בשע"י (ש"ג פכ"ה) "דשם המעשה מתחשבת על פי הכרעת דעת בני אדם", והיינו שתחילת המושג הנקרא 'חלות שם' בא מהשם האמיתי כפי שהדבר נתפס לעיני כל אדם, וכאשר אמרו בדינים שונים שיש איזה 'חלות שם' פירוש שהדין מכיר באותו שם כדבר בעל משמעות, וזאת מחמת שהשם הניתן לו על ידי כל - משקף נכונה את מהותו וענינו - ועל כן זהו שמו.

וכיון שהוצאה הנולדת על ידי מחשבה או אפילו דיבור, וכן היזק שאינו ניכר אינם חותמים את האדם בחותם תואר 'מוציא', נמצא הוא מופקע מעיקר התואר הנצרך לחובת נזקין על פי חידוש תורה דפרשת נזקין, ופטור.

וזה גם דמיון תוס' בקושיא, שהשוו בין הפסד חוב הנוצר ממחיקת ראיית השטר, ובין הכהנים שפיגלו, דבשניהם המזיק אינו נתפס בתואר 'מוציא', ואינו במידת חיוב נזקין. ואע"פ שמידות חלוקות הם העומדים במרחק שונה בין המזיק לנזק כמו שהקשינו, מ"מ אחר שבשניהם אין המזיק כדאי להיות נתפס בתואר 'מוציא' על ידי מעשיו, משפט אחד ראוי לשניהם לפטור או לחיוב. ובזה הובררה השיטה לרש"י ולהרמב"ן, ולקושיית תוס'.

ביאור התירוץ שבמחשבה שיש עמה מעשה אין הפסול חשוב כגרמא

ה) אלא שמעתה יש לנו לשוב ולעיין מה תירוץ תוס' שכל הבא בשעת מעשה או על ידי דיבור כמעשה כבר אין בו משום גרמא. והרי השתלשלות ההפסד באה בשווה בנעשים במחשבה כמו בנעשים בצירוף המעשה, ומה חילוק הוא זה.

ונבין זאת על פי יסוד מוסד ששמענו מרבתינו בחילוק המידה בין המעשים הגורמים נזקין, דלעולם יש לבחון את המעשה והנזק לא על פי מציאות ההשתלשלות בעולם המעשה המכוסה, אלא על פי הרושם החיצוני הכללי, שאם הנזק בצורתו הנתפסת לעין בא כנזק על ידי מעשה להדיא, אפילו אם הנזק האמיתי בא במהלך של השתלשלות מכה למכה עד שההפסד בא בדרך גרמא, מ"מ משפטו ועניינו נידון כמעשה גמור בידים. ומסיבה זו ברור לכל אדם שהמזיק על ידי כלי היורה על ידי אבק שריפה חייב - אע"פ שפעולת ההשחתה נפעלת על ידי כמה וכמה גרמות הנולדות מלחיצת האדם על ההדק - כנודע לכל מברר, דכיון שתואר המעשה והגרמא אינו יורד ע"פ ההשתלשלות האמיתית שאינה גלויה, אלא על פי הצורה הנראית גלויה, וכיון שהצורה נתפסת כמעשה גברא לכך הוא מוכרע כמעשה גברא לכל משפטי התורה.

ועפ"ז נבין שזה גופא הנשנה בתירוץ תוס'. שבקושיא סברו תוס' לא כסברת רבתינו הנזכרת, אלא כיון שהכל נפעל בכח מחשבה לחוד, כאשר אין לנו צורת מעשה המפסיד לעינינו יש לנו לבחון בבחינה האמיתית של ההפסד המתחדש לבא, וכיון שהוא בא בגרמא אינו אלא גרמא ואין לחייב בו.

ובזה חידשו תוס' בתירוצם דבפיגול וכדו' שהדבר בא על ידי מעשה או על ידי דיבור החשוב כמעשה, בזה אנו מחליטים את ההפסד על פי צורת המעשה בלא לבחון את השתלשלות החלות, וכיון שצורתו נדמית הפסד בידים זה גופא נותן על הגברא תואר 'מוציא' וחייב.